

10.

NAUČNIK I POLITIKA: AKADEMIK
MILOŠ TRIVUNAC (1876–1944)
IZMEĐU NACIONALIZMA, NACIZMA I
KOMUNIZMA

Aleksandar Stojanović

UDK: 811.163.41'255.4=112.2

Prethodno priopćenje

Sažetak: Prof. dr Miloš Trivunac smatra se utemeljivačem srpske germanistike i jednim od najvećih jugoslovenskih lingvista u međuratnom periodu. Žbog svojih izuzetnih naučnih doprinosa izabran je za člana Srpske kraljevske akademije i Nemačke akademije nauka, ali je kasnije proglašen za izdajnika i petokolonaša. Prvi ministar prosvete i vera u vladi Milana Nedića život je izgubio odlukom pobjedničkog komunističkog pokreta koji je, stupajući na vlast, kao i u narednim decenijama, negirao brojna dostignuća prethodnog poretka, gurnuvši u zaborav i naučno delo prof. Trivunca. Istorijski kontekst daje ozbiljne razloge za sumnju da jedan od najvećih srpskih intelektualaca svoje generacije u stvari nije lišen života zbog kratkotrajnog učešća u Nedićevoj vladi i saradnje s okupatorom već zbog svojih ideoloških, antikomunističkih stavova i aktivnosti, iz čega proizlazi potreba da se razmotri njegova društvena i politička delatnost u godinama neposredno pre i za vreme Drugog svetskog rata i u njoj potraže motivi koji su novu vlast mogli navesti da donese smrtnu presudu. Ovaj rad, nastao prevashodno na malo korišćenoj ili historiografiji potpuno nepoznatoj arhivskoj građi, predstavlja pokušaj rasvetljavanja uloge dr Miloša Trivunca u godinama neposredno pre i tokom Drugog svetskog rata.

Ključne reči: Miloš Trivunac, germanistika, Univerzitet u Beogradu, Srbija, okupacija, kolaboracija

Uvod

Beogradski list *Borba* objavio je 4. januara 1945. godine presudu Vojnog suda Komande grada Beograda kojom je na smrt ili kaznu zatvora praćenu oduzimanjem građanske časti i konfiskacijom imovine osuđeno nekoliko lica. Prvo ime na objavljenoj listi osu-

đenika bilo je ime akademika Miloša Trivunca, profesora Univerziteta u penziji. U šturoj informaciji o krivici osuđenika za Trivunca je navedeno da je bio izdajnik, „istaknuti petokolonaš” u predratnom periodu, zamereno mu je učestvovanje u vladi Milana Nedića, potpisivanje *Apela srpskom narodu* i pogotovo novinski članak *Sudbonosni čas* u kojem je, prema navodima presude „oštro napao Narodno-oslobodilački pokret sa namerom da se odvrati narod od učestvovanja u Narodno-oslobodilačkoj borbi”.¹ Uz isticanje da je unizio i svoje zvanje profesora Univerziteta stavljajući se u službu okupatora, dr Miloš Trivunac osuđen je na smrt streljanjem, trajan gubitak građanske časti i konfiskaciju celokupne imovine. U godinama koje su sledile, porodica Trivunac, iz koje potiče nekoliko istaknutih pripadnika NOP-a (Dušan Trivunac, Jelena Lela Popović (rođena Trivunac) i Ratibor Trivunac), i sama se neformalno odrekla akademika Miloša Trivunca. Snažno političko i ideološko prisustvo novih vlasti u Jugoslaviji u sferama obrazovanja i nauke doprinelo je da se zaborave i omalovaže Trivunčeva naučna i predavačka dostignuća, te je velikom delu savremenih srpskih intelektualca potpuno nepoznat njegov lik i delo.

Za proučavanje odnosa intelektualaca i rata (pogotovo kada je reč o Drugom svetskom ratu) životna priča dr Miloša Trivunca izuzetno je paradigmatična i daleko prevazilazi domete biografije jednog istaknutog intelektualca. Trivunac je bio deo slavne generacije srpskih intelektualaca,² tzv. „planirane elite” školovane na evropskim univerzitetima tokom 19. i početkom 20. veka – mahom izuzetnih ličnosti čije su rodoljublje i društveni angažman bili nadaleko čuveni. Ova generacija praktično je na svojim leđima iznela nacionalno oslobođenje i stvaranje Jugoslavije, ali je imala tu nesreću da u zrelih i poznim godinama života bude svedok (i učesnik) strahovitih političkih i ideoloških previranja koja su na kraju kulminirala Drugim svetskim ratom. Tu generaciju obeležilo je učestvovanje u Prvom svetskom ratu, Albanska Golgota, stvaranje Jugoslavije, ali joj je sudbina dodelila i nezahvalnu ulogu da iz prvih redova posmatra tavorenje jugoslovenskog međuratnog društva, koje se mučilo da ispliva iz voda ekonomske krize i zaostalosti, neobrazovanosti, ustavnih kriza i disfunkcionalnog parlamentarizma. Na kraju tog dugog i mučnog putovanja međuratno jugoslovensko društvo, a sa njim i Trivunac i njegova generacija, našli su se u centru sudara velikih ideologija 20. veka: nacionalizma, komunizma i nacizma.

Kratka biografija dr Miloša Trivunca

Miloš Trivunac rođen je u Subotincu, opština Aleksinac, 16/28. jula 1876. godine.³ Prva školska znanja stekao je u Aleksincu, a potom je bio učenik aleksinačke i niške gimnazije. Visoko obrazovanje i stručno filološko usavršavanje sticao je u Beogradu, Lajpcigu i Minhe-

¹ „Presuda Vojnog suda Komande grada Beograda”, *Borba* (Beograd), 4. 1. 1945.

² Doprinos ove generacije srpskih intelektualaca nacionalnom oslobođenju, ujedinjenju i društvenom razvoju najbolje je opisan u: Ljubinka TRGOVČEVIĆ, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1986. Mnogi od njih bili su deo tzv. „planirane elite”, srpskih naučnika i državnika školovanih na evropskim univerzitetima u 19. i početkom 20. veka. (Ljubinka TRGOVČEVIĆ, *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd 2003.)

³ Mada je nesumnjivo bio ličnost od izuzetnog značaja za srpsku kulturu i nauku, o Milošu Trivuncu i njegovom delu se relativno malo pisalo. Među celovitije pokušaje predstavljanja njegove biografije ubrajaju se radovi: Stevan JOSIFOVIĆ, „Naučni rad d-ra Miloša Trivunca”, *Letopis Matice Srpske*, knj. 351, sv. 5-6, Novi Sad 1939.; Miljan MOJAŠEVIĆ, „Sećanja i svedočenja: Miloš Trivunac (1876–1944)”, *Prilozi za jezik, književnost, istoriju i folklor*, knj.

nu.⁴ U Minhenu je i doktorirao 1902. godine, odbranivši disertaciju posvećenu liku i delu Gijoma Bidea (Guillaume Budes).⁵ Iako je u srpskoj nauci ostao upamćen kao germanista, osnivač i redovni profesor Katedre za germanistiku na Filozofskom fakultetu u Beogradu, veliki deo svog školovanja Trivunac je posvetio izučavanju francuskog i engleskog jezika, tako da je tokom života po potrebi držao predavanja i iz oblasti francuskog i engleskog jezika i književnosti. Po povratku sa doktorskih studija iz Nemačke postavljen je 1902. godine za suplenta u Gimnaziji Kralja Aleksandra I u Beogradu. Već 1904. postavljen za docenta Velike škole, a 31. marta 1905. godine za stalnog docenta na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Već tada, iako relativno mlad, slovio je za vrhunskog poznavaoca svetske književnosti i govorio je nekoliko značajnih stranih jezika. Njegov intenzivni akademski uspon prekinut je burnim događajima koji su obeležili drugu deceniju 20. veka – Balkanskim ratovima i Prvim svetskim ratom.

Miloš Trivunac imao je značajnu ulogu u nacionalnoj službi tokom Prvog svetskog rata, a bio je veoma aktivan i na polju jugoslovenskog ujedinjenja. Prvobitno je raspoređen pri vojnoj cenzuri, ali je zbog poznavanja stranih jezika korišćen i u komunikaciji sa stranim diplomatskim misijama i ratnim izveštačima. Nakon povlačenja srpske vojske preko Albanije Trivunac je poslat u SAD, na izričit zahtev Mihajla Pupina, počasnog konzula Kraljevine Srbije u Njujorku. Tamo se značajno angažovao na poslovima mobilisanja srpske (i jugoslovenske) emigracije i sprovođenja nacionalne i kulturne propagande među iseljenicima. Uređivao je list *Američki Srbobran* (glasilo srpskog iseljeničkog društva „Sloga”) i bio glavni sekretar a potom i predsednik Srpske narodne odbrane u SAD. Ratne ciljeve Srbije i borbu za oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih naroda promovisao je i objavljivanjem članaka u listovima *New York Times* i *New York Tribune*.⁶

Kraj Prvog svetskog rata dr Miloš Trivunac dočekao je kao član Jugoslovenskog narodnog vijeća, a odmah po povratku u zemlju nastavio je svoj naučni razvoj. Postavljen je za vanrednog profesora Univerziteta u Beogradu 1919, a od 1922. godine bio je redovni profesor na Katedri za nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Beogradu. U dva navrata biran je za dekana Filozofskog fakulteta u Beogradu (1927. i 1940. godine) a za redovnog člana Srpske kraljevske akademije (SKA) izabran je 1939. godine.⁷ Objavio je ne-

63-64/1997.–1998., Beograd 2000.; Aleksandar STOJANOVIĆ, „Dr Miloš Trivunac: prilozi za biografiju istaknutog intelektualca i nacionalnog radnika”, *Zbornik radova Kapija Pomoravlja*, Kruševac 2011., 245.-256. i Aleksandar STOJANOVIĆ, „Dr Miloš Trivunac – zaboravljeni velikan srpske nauke”, *Karadžić*, 3/2011., br. 3, 81.-104. Osim u ovim radovima, na segmente života i dela dr Miloša Trivunca moguće je naići i u radovima posvećenim istoriji germanistike u Jugoslaviji, naprednom studentskom pokretu, Univerzitetu u međuratnom periodu i vladi Milana Nedića. Arhivski izvori koji govore o Trivuncu čuvaju se u više arhivskih ustanova u Srbiji a postoje ozbiljne indicije da je deo građe o njemu uništen nakon Drugog svetskog rata. Zbog složenih istorijskih i političkih okolnosti u posleratnoj Jugoslaviji i činjenice da nije imao direktno potomstvo nije sačuvana ni privatna prepiska koju je verovatno održavao sa rodbinom. Sve ovo znatno otežava proučavanje ličnosti Miloša Trivunca, njegovih razmišljanja i osećanja, i primorava istraživače da o njemu pišu prevashodno na osnovu njegovih javnih aktivnosti.

⁴ Na studijama u Minhenu Trivunac se obreo zahvaljujući državnoj stipendiji, o čemu svedoči njegovo emotivno pismo zahvalnosti ministru prosvete Andri Đorđeviću. (Arhiv SANU, reg. br. 10282)

⁵ Trivunčev doktorat naišao je na izuzetne pohvale stručne javnosti, a o njemu su se u najznačajnijim nemačkim naučnim časopisima pozitivno izrazili prof. A. Beker i H. Škeranc. Akademik Pavle Popović (1868–1939) ocenio je doktorsku tezu M. Trivunca kao jedan „vrlo ozbiljan prilog proučavanju renesanse”, dodavši: „Ko se kad bavio renesansom, znaće kome je stručne i retke spreme potrebno za tu vrstu studija, i umeće da pravilno oceni vrednost rezultata g. Trivunčevih ispitivanja”. (Arhiv Srbije/AS/, Fond: Univerzitet u Beogradu /G200/fascikla V, jedinica 73/1921)

⁶ Takvi su bili članci: „Bulgarian Treachery” (*New York Tribune*, 20.01.1917), „The Hope of the Jugoslavs” (*New York Times*, 17.6.1918) i „The Serbian Army in the World Struggle” (*The Tank*, december 1918).

⁷ Prilikom svečanog prijema u članstvo Akademije Trivunac je održao pristupnu besedu na temu *Boža Knežević, čovek i mislilac*, koja nikada nije integralno objavljena. Za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu Trivunac je bio sekretar Akademije filozofskih nauka SKA od 26. februara 1942. do 10. marta 1944. godine. (www.sanu.ac.rs)

koliko udžbenika i školskih čitanki iz nemačkog i francuskog jezika, kao i veći broj tekstova o Geteu, Herderu i nemačko-jugoslavenskim kulturnim prožimanjima. Svojim ličnim zalaganjem praktično je ni iz čega stvorio Katedru za nemački jezik i književnost i postavio temelj akademskom izučavanju nemačkog jezika i književnosti u Srbiji.⁸

Konzervativac i umereni nacionalista

Usled prirode delovanja Miloša Trivunca u međuratnom razdoblju o njemu se ne može govoriti kao o ideologu ili političaru, jer se on u javnosti nije oglašavao političkim tekstovima, niti je bio aktivno uključen u politički život Kraljevine Jugoslavije. Većina njegovih javnih istupanja bila je vezana za germanistiku (i lingvistiku uopšte), ali se iz jednog manjeg broja članaka u ondašnjoj periodici mogu dobiti obrisi svetonazora koji je Trivunac usvojio tokom svog života. Naime, kao istaknuti profesor Univerziteta on je u više navrata objavljivao tekstove posvećene univerzitetskoj omladini, u kojima je hvalio rad i školske rezultate studenata, ali je oštro kritikovao političko partizanstvo među studentima i zloupotrebu studentskih udruženja za promociju političkih ideja.⁹ Može se sa velikom sigurnošću istaći da je Trivunac među prvima uočio pogubne razmere ideološke i političke manipulacije studentima, i da se revnosno angažovao na suzbijanju politikanstva među univerzitetskom omladinom. Njegov više puta izrečeni stav da studenti imaju pravo na svoja politička uverenja, ali da Univerzitet nije mesto za sukobljavanje istih, jasno ukazuje na konzervativna načela koja su Trivuncu bila bliska. U prilog tome svakako ide i njegovo izjašnjavanje po pitanju izvesnih kadrovskih rešenja na samom Univerzitetu: Trivunac je bio protivnik uvođenja Ksenije Atanasijević u zvanje docenta, a zalagao se i da prilikom unapređenja i povećanja prinadležnosti prednost imaju profesori sa dužim radnim stažom.¹⁰ Trivunčeva konzervativnost, umereni nacionalizam i otpor internacionalističkim idejama najjasnije su došli do izražaja za vreme njegovog angažovanja protiv komunističke agitacije među studentskom i srednjoškolskom omladinom. Naime, učesće studenata u političkim borbama poprimilo je znatno veći obim i drugačiju prirodu sa uvođenjem diktature Kralja Aleksandra Karađorđevića, a posebno je bilo intenzivirano u drugoj polovini tridesetih godina.¹¹ Politički obračuni među studentskom omladinom

⁸ Prilikom izbora Miloša Trivunca u zvanje redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu autor referata o Trivunčevom minulom radu akademik Pavle Popović istakao je da je „(...) Trivunac stvorio i organizovao nastavu ovog vrlo važnog predmeta, pošto, kao što se zna, pre njega ta katedra nije postojala”. (AS, G200 - V-73/1921)

⁹ Među ovim člancima ističe se tekst „Naša univerzitetska omladina”, objavljen u *Srpskom književnom glasniku* (SKG) aprila 1924. godine. Na tragu Trivunčevih konstatacija sa sličnim tekstovima javnosti su se obratili i prof. Ivan Đaja, akademik Jovan Cvijić, prof. dr Vladimir Čorović i drugi. Instrumentalizacija studentskih udruženja u svrhe političke i lične materijalne koristi najbolje je opisana u članku Ivana Đaje *Studentski život u Beogradu*. (SKG, br. 8, Beograd 1926.)

¹⁰ Trivunac se založio protiv feminizacije nastave, a njegov stav delio je veliki broj starijih profesora kojima je bilo nezamislivo da jedna mlada žena postane docent Univerziteta. Na sednici na kojoj se raspravljalo o unapređenju Ksenije Atanasijević on je oštro istupio sa rečima: „ (...) ima krajeva u Srbiji gde žene ljube u ruku mlade muškarce, a vi hoćete da date katedru docenta jednoj mladoj devojci!”. (Ljiljana VULETIĆ, „Otpori ženskoj emancipaciji”, *Politika*, 6.3.2010.)

¹¹ Prvim većim studentskim nemirima ove vrste smatraju se predizborni neredi iz maja 1928. godine, kada je policija intervenisala u Studentskom domu. Zbog opšte tuče među studentima Univerzitet je prvi put bio zatvaran u novem-

počeli su u tom periodu da uzimaju i ljudske žrtve, izazivaju intervencije policije i dovode do zatvaranja Univerziteta.¹² Najjača i politički najaktivnija grupa bili su komunisti, koji su na čelu sa Ivom Lolom Ribarem praktično kontrolisali Akcioni odbor stručnih studentskih udruženja (AOSSU).¹³ Između ostalih aktivnosti, oni su organizovali manifestaciju „Branimo otadžbinu”, skupljali dobrovoljce i pomoć za borce u Španskom građanskom ratu i prekinuli održavanje komemoracije admiralu Gepratu 29. novembra 1939. godine. Zbog nemogućnosti da se izbore sa zahtevima studenata rektori su jedan za drugim podnosili ostavke, a Trivunac je bio među onim profesorima koji su zahtevali čvršći odnos prema studentima.¹⁴ Revoltiran pomenutim događajima on je na sednicama univerzitetskog Veća vapio „da se preduzme sve kako bi se stalo na put komunističkoj zahuktalosti studenata” i podržavao rektora Vladimira Ćorovića, koga su studenti-komunisti nazivali „krvavi rektor”.¹⁵

Kao i većina pripadnika njegove generacije, Trivunac je imao izuzetno razvijena patriotska osećanja i nacionalnu svest, što se može i razumeti s obzirom da je ta generacija od svoga naroda i države dobila sve što je imala, a i sama se nesebično stavljala u službu nacionalnih interesa kada god je to bilo neophodno. U njegovim stavovima i delatnosti u međuratnom periodu može se uočiti doza umerenog nacionalizma, ali ni ona, kao ni njegov konzervativni karakter, često nije ispoljavana u eksplicitnoj političkoj formi. Možda najuočljiviji čin Trivunčevog nacionalizma bilo je učestvovanje u osnivanju Srpskog kulturnog kluba, na čijem je čelu bio akademik Slobodan Jovanović. Ipak, iako se našao među osnivačima i prvim članovima kluba koji će u predvečerje Drugog svetskog rata okupiti praktično najveći deo srpske inteligencije, Miloš Trivunac nije aktivno učestvovao u njegovom radu, nije se prihvatao funkcija u klubu niti je objavljivao u njegovom glasilu *Srpski glas*.

bru 1931. godine, nakon predizbornih nereda započetih u kafani „Nova Žagubica”. Nakon toga studentski izgredi, nasilje, hapšenja i represija postaju deo studentske svakodnevnice koja je trajala sve do aprila 1941. godine.

¹² Nakon pogibije studenta Mirka Srzentića u neredima početkom 1935. godine Trivunac je na sednici Veća zahtevao da se oštrije postupa sa studentima kako bi se disciplinovali. Na istoj sednici za rektora je izabran istoričar dr Vladimir Ćorović, poznat po svojim konzervativnim, rojalističkim i anti-komunističkim stavovima. On je uveo organ za održavanje reda „Univerzitetsku stražu” zbog čega je u javnosti žestoko napadan od studenata komunista.

¹³ Istoriografija socijalističke Jugoslavije gledala je sa neskrivenim simpatijama na rad tzv. naprednog studentskog pokreta na čelu sa istaknutim skojevcima. Više o naprednom studentskom pokretu u: Milica DAMJANOVIĆ, *Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta*, knj. 1, Beograd 1966. i knj. 2, Beograd 1974.; *Univerzitet u Beogradu 1838–1988. Zbornik radova*, Beograd 1988.; *Ideje i pokreti na Beogradskom univerzitetu I*, Beograd 1989.

¹⁴ Teška situacija na Univerzitetu i nemogućnost da se stane na kraj međusobnim obračunima studenata komunista i studenata nacionalista (pripadnika ORNAS-a i omladine JNP Zbor) dovela je do podele među nastavničkim osobljem. Među onima koji su se zalagali za čvršći stav prema studentima bili su Trivunac, Ćorović i Arandelović, dok su studenti branili Kirilo Savić i Boža Marković. (Boro MAJDANAC, „Univerzitetsko veće 1921–1941”, *Univerzitet u Beogradu 1838–1988. Zbornik radova*, Beograd 1988., 97.-125.)

¹⁵ Isto.

Dr Miloš Trivunac između kulturne germanofilije i nemačkog imperijalizma i nacizma

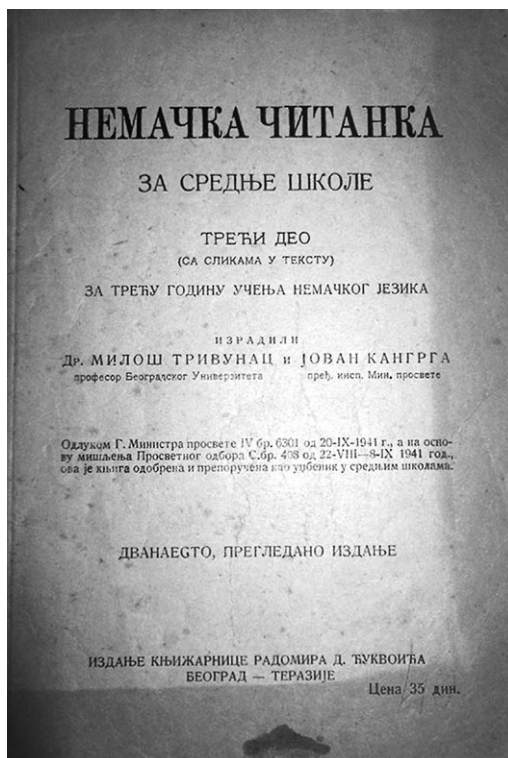
Po prirodi svog profesionalnog poziva dr Miloš Trivunac bio je upućen na česte i redovne kontakte sa nemačkim naučnim i kulturnim institucijama, ali i nemačkim narodom i kulturom uopšte. Već je istaknuto da je deo svog školovanja Trivunac proveo u Minhenu i Lajpcigu, a bavarsku prestonicu posećivao je redovno tokom celog međuratnog perioda, što iz profesionalnih, što iz ličnih razloga.¹⁶ Njegovo odlično poznavanje nemačkog jezika i književnosti svrstalo ga je u red vodećih evropskih germanista onog doba a od strane nemačkih intelektualaca bio je izabran za dopisnog člana Nemačke akademije nauka (u periodu Vajmarske republike). Objavio je veliki broj tekstova o Geteu, Šileru, Lesingu, Herderu, Hajneu, a istraživački se bavio i uticajima nemačkog jezika i kulture na jezike južnih Slovena. Iako je u svojim književnim analizama iskazivao poštovanje i simpatije za nemačku umetnost i kulturu, Trivunac se ni u kom slučaju ne može smatrati germanofilom. Rođen 1876. godine, on je bio pripadnik jedne od poslednjih generacija Srba koje su u turskom i nemačkom imperijalizmu videle glavne neprijatelje oslobođenja i ujedinjenja srpskog i drugih jugoslovenskih naroda, i veoma se kritički odnosio prema nemačkom imperijalizmu. To se najjasnije uočava u njegovoj knjizi *O Nemačima* (izdatoj u Zemunu 1912. godine), u kojoj Trivunac hvali kulturne i civilizacijske domete nemačkog naroda kao i njegovu visoku radnu etiku, ali kritikuje nemački imperijalizam i militantnu komponentu nemačkog nacionalnog karaktera. Štaviše, u pomenutoj knjizi Trivunac je praktično predskazao rat koji će izbiti 1914. godine. Vrlo konkretno anti-nemačko delovanje u praksi on je demonstrirao upravo u Prvom svetskom ratu, radom na organizaciji srpske i jugoslovenske propagande u SAD i obaveštavanjem svetske javnosti o ratnim zločinima koji su bili počinjeni nad jugoslovenskim narodima.

Period Vajmarske republike može se smatrati jednim od plodnijih razdoblja nemačko-srpske kulturne saradnje, koja je bila poticana i pomagana od državnih organa obe zemlje.¹⁷ Već u prvim godinama međuratnog perioda Trivunac je sa svojim saradnicima razvio značajnu kulturnu i intelektualnu razmenu sa Vajmarskom Nemačkom, koja se najbolje uočavala u slanju beogradskih studenata na boravak i usavršavanje u Nemačkoj i uspostavljanju intenzivne naučne komunikacije, putem predavanja i distribucije stručne literature. Ova saradnja dodatno je unapređena kada je 1931. godine osnovano Jugoslovensko-nemačko društvo, na čijem se čelu nalazio istoričar Stanoje Stanojević. Do dolaska nacista na vlast u Nemačkoj rad Jugoslovensko-nemačkog društva bio je fokusiran isključivo na naučnu i kulturnu razmenu, u kojoj je Miloš Trivunac sa svojom Katedrom i seminarom za germanistiku imao značajnu ulogu.

¹⁶ Trivunac je u Nemačkoj boravio na stručnom usavršavanju, radi nabavke literature za seminar i biblioteku, ali i zbog lečenja. Usled bolesti koje u svojim pismima Ministarstvu prosvete i rektoru Univerziteta naziva „katar u grlu” Trivuncu je u jednom trenutku čak bila ugrožena i akademska karijera. On je u oktobru 1927. godine tražio da se penzionše zbog bolesti, ali su njegovi nadređeni na Univerzitetu i u Ministarstvu prosvete našli načina da ga zadrže u službi, dajući mu produženo odsustvo tokom kojeg se on uspešno izlečio u Nemačkoj. (AS, G-200-IV-39/1927)

¹⁷ Kulturnim uticajem Nemačke na jugoslovensko društvo 1918–1941. godine kao i međudržavnom kulturnom saradnjom Nemačke i Jugoslavije u tom periodu najviše se od srpskih istoričara bavila dr Ranka Gašić, u svojim radovima: „Jugoslovensko-nemačko društvo u Beogradu 1931–1941”, *Istorija 20. veka*, 16/1998., br. 1, 99.-107.; „Nemački kulturni uticaj u Beogradu tridesetih godina 20. veka”, *Istorija 20. veka*, 21/2003., br. 1, 31.-46. i *Beograd u hodu ka Evropi*, Beograd 2005.

Dolaskom nacista na vlast 1933. godine jugoslovensko-nemačka kulturna saradnja nije prekinuta, ali su njena priroda i kontekst značajno izmenjeni. Nacisti su od prvog trenutka, a posebno od kako su 1939. godine započeli Drugi svetski rat, vršili pritisak na Jugoslovensko-nemačko društvo i pokušavali da ga vremenom potčine i stave u službu svoje ideološke propagande i ratnih ciljeva. Jedan od najgorčnijih protivnika njihove politike u tim godinama bio je upravo dr Miloš Trivunac. Naime, on je već nakon prvih progona nezavisnih intelektualaca u Nemačkoj i javnih spaljivanja „nepoželjnih” knjiga oštro protestovao u javnosti, oglašivši se tom prilikom u listu *Strani pregled* koji je uređivao sa romanistom Miodragom Ibromcem.¹⁸ Javno pružanje podrške progonjenim žrtvama nacizma nije bio njegov jedini antifašistički doprinos. Do vrha nacističkog ministarstva spoljnih poslova došao je poverljiv izveštaj nemačkog poslanika u Beogradu fon Herena da Trivunac, kao šef Katedre za germanistiku, od dolaska nacista na vlast više ne podržava i ne odobrava slanje studenata u Nemačku, uz naveden Trivunčev citat „da ne želi Hitlerovski seminar”.¹⁹ Istraživanja dr Ranke Gašić u nizu nemačkih arhiva nedvosmisleno su pokazala da se Trivunac u periodu od 1937. do 1940. godine postavio kao glavna prepreka nacističkoj instrumentalizaciji Jugoslovensko-nemačkog društva. Vršeći funkciju predsednika tog društva, on se odupro snažnim pritiscima nacističke diplomatije da poluge upravljanja društvom pređu u ruke nemačke strane, dodatno osiguravajući jugoslovenski primat unošenjem odredbi u pravilnik društva, prema kojima osnivači, članovi i dobrotvori društva mogu biti samo Jugosloveni.²⁰ Tokom razdoblja intenzivne privredne i političke saradnje Kraljevine Jugoslavije i nacističke Nemačke (1935–1941) Trivunac je u velikoj meri uspevao da balansira između svojih ličnih negativnih stavova o nacistima i odgovornog društvenog delovanja na tragu državne politike koja je nalagala saradnju sa Trećim Rajhom. U okviru tih aktivnosti on je 1938. godine

Slika 1. Učiti od Nijemaca! Germanist Miloš Trivunac – ni germanofil, ni germanofob

U okviru izveštaja „Nauka i književnost u današnjoj Nemačkoj” objavljenog u okviru hronike *Stranog pregleda* Trivunac je oštro osudio progon jevrejskih i nacionalističkih naučnika i umetnika u Nemačkoj, ističući da je ovu zemlju „zapljusnuo jedan ogroman talas nacionalne isključivosti” od koga je „osetno postradala nemačka nauka”. On je ispravno uočio da atak na slobodoumne intelektualce nije bio samo progon Jevreja na rasnoj osnovi, već da je u suštini predstavljao napad na „duh međunarodne saradnje, čovečnost, Geteov humanitet”. (M.T., „Nauka i književnost u današnjoj Nemačkoj”, *Strani pregled*, 4/1933., br. 1-2, 137.)

¹⁸ U okviru izveštaja „Nauka i književnost u današnjoj Nemačkoj” objavljenog u okviru hronike *Stranog pregleda* Trivunac je oštro osudio progon jevrejskih i nacionalističkih naučnika i umetnika u Nemačkoj, ističući da je ovu zemlju „zapljusnuo jedan ogroman talas nacionalne isključivosti” od koga je „osetno postradala nemačka nauka”. On je ispravno uočio da atak na slobodoumne intelektualce nije bio samo progon Jevreja na rasnoj osnovi, već da je u suštini predstavljao napad na „duh međunarodne saradnje, čovečnost, Geteov humanitet”. (M.T., „Nauka i književnost u današnjoj Nemačkoj”, *Strani pregled*, 4/1933., br. 1-2, 137.)

¹⁹ R. GAŠIĆ, *Beograd u hodu ka Evropi*, 30.-34.

²⁰ Nemci su ulagali ogromne napore da jugoslovensko-nemačko društvo za kulturnu i naučnu razmenu pretvore u centre svoje propagandne i ideološke delatnosti. Kada im to nije uspelo sa Jugoslovensko-nemačkim društvom osnovali su 1940. godine Nemački institut u Beogradu, na čijem su čelu bili Gerhard Gezeman i Alojz Šmaus. Iza paravana naučne delatnosti i pod pokrićem stručnog i moralnog ugleda prof. Gezemana i Šmausa obavljala se delatnost u korist ratnih ciljeva nacističke Nemačke. (R. GAŠIĆ, *Beograd u hodu ka Evropi*, 30.-34.)

boravio u Nemačkoj na poziv Nemačke akademije nauka, kada je održao i jedno predavanje u Minhenu, posvećeno ulozi Getea u jugoslovenskoj poeziji.²¹

Između nacizma, nacionalizma i komunizma: dr Miloš Trivunac u Drugom svetskom ratu

Drugi svetski rat jedno je od najtraumatičnijih razdoblja u istoriji srpskog i drugih jugoslovenskih naroda. Nakon teškog poraza u Aprilskom ratu, država je razbijena i okupirana, a nad delovima srpskog naroda izvršen je genocid. Nacistička Nemačka je, suprotno međunarodnom pravu, izvršila političko prekrajanje teritorija Kraljevine Jugoslavije, namenovši Srbima administrativnu teritoriju u granicama sličnim onima od pre 1912. godine. Označivši Srbe kao glavne krivce za Puč od 27. marta, nacistički vrh istakao je neizvesnost daljeg opstanka samostalne države srpskog naroda, zahtevajući preko svoje propagande pokornost i saradnju kao zalag za budućnost. Ustanak koji je izbio u leto 1941. godine doneo je privremeno oslobađanje delova okupirane Srbije ali i brutalne odmazde okupatora nad civilnim stanovništvom. Totalni rat koji se u Evropi vodio od zaustavljanja nacističke ofanzive u Sovjetskom Savezu nametnuo je intenzivnu privrednu eksploataciju okupiranih područja kao imperativ i naglasio ideološku komponentu rata, po čemu se Drugi svetski rat razlikovao od svih sukoba u prošlosti.

Drugi svetski rat zatekao je dr Miloša Trivunca na društvenom položaju od velikog značaja i odgovornosti: od 1940. godine on je bio dekan Filozofskog fakulteta u Beogradu i član univerzitetskog Senata. Neposredno po okončanju ratnih dejstava okupator je zabranio rad Univerziteta i raspustio sva studentska udruženja. Na mesto komesara ministarstva prosvete postavljen je Velibor Jonić, germanofil i ultra-konzervativac koji je još u međuratnom periodu razvio ideološku bliskost sa fašizmom i nacizmom.²² On je, uz podršku okupatora, inicirao reformu školstva u Srbiji, u okviru koje je kao jedna od prvih mera bila doneta nova Opšta uredba o Univerzitetu.²³ Ovim aktom praktično je ukinuta autonomija Univerziteta i ova najviša obrazovna i naučna ustanova stavljena pod direktnu kontrolu ministarstva prosvete i vera. Profesor Miloš Trivunac usprotivio se ovim merama i na sastanku sa predstavnicima ministarstva oštro protestovao.²⁴ Tada je po prvi put za vreme okupacije Trivunac izneo stav da je neprihvatljivo da se velike društvene reforme započinju i obavljaju dok je zemlja okupirana i odbio da u tome učestvuje, kao i da pruži javnu podršku ekstremnoj grupi kolaboracionista koja je pokušavala da za vreme okupacije

²¹ U okviru jugoslovensko-nemačke kulturne saradnje tih godina su u Nemačkoj svoja predavanja održali i Miloš Crnjanski, Branislav Milovanović, Vladimir Dvorniković i Milan L. Popović.

²² Velibor Jonić bio je profesor nemačkog jezika na Vojnoj akademiji, a u jednom kratkom periodu (1938–1939) predavao je i kralju Petru II. U međuratnom razdoblju bio je sekretar ekstremno-desničarskih političkih organizacija Jugoslovenska akcija i JNP Zbor. Objavio je veći broj ideoloških tekstova nastalih na tragu Špenglerove *Propasti Zapada*, u kojima ima i elemenata rasizma, antisemitizma, ksenofobije i panslovenskog misticizma. Zalagao se za uvođenje strogo dirigovane kulturne politike u nacionalnom duhu i zahtevao da se Glavni prosvetni savet organizuje po staleškom principu (nešto od ovih ideja pokušao je da u praksi sprovede za vreme okupacije 1941–1944). Više o Veliboru Joniću i njegovim aktivnostima tokom okupacije Srbije 1941–1944. godine u: Aleksandar STOJANOVIĆ, *Srpski civilni/kulturni plan Vlade Milana Nedića*, Beograd 2012., 54.–62.

²³ Detaljnije o tome u: Slobodan KERKEZ, *Obrazovno-kulturne prilike u Nedićevoj Srbiji*, Niš 2008., 158.–185.

²⁴ AS, Univerzitet u Beogradu, *Zapisnik sa sednice Univerzitetskog senata od 28. avgusta 1941. godine*.

transformiše srpsko društvo.²⁵ Istorijski razvoj događaja, međutim, nije dozvolio Trivuncu da ostane po strani, već ga je najdirektnije uključio u istorijska dešavanja koja i danas, decenijama kasnije, izazivaju oprečna tumačenja i stavove.

Tokom leta 1941. godine izbio je na teritoriji Srbije oružani ustanak protiv okupatora, u kome su učestvovala dva anti-fašistička pokreta: legitimistički pokret na čelu sa pukovnikom Dražom Mihailovićem i partizanski pokret predvođen Josipom Brozom Titom i KPJ. Ustanak se za kratko vreme izuzetno proširio i doveo do uvođenja brutalnih represivnih mera okupatora u cilju pacifikacije Srbije. Surove represalije nacističkog okupatora dostigle su vrhunac streljanjem 2300 stanovnika Kragujevca što je izazvalo snažan psihološki efekat na stanovnike Srbije. Kao odgovor na ustanak i represije okupatora deo srpske elite sastavio je *Apel srpskom narodu*, koji je objavljen 13. avgusta 1941. godine u dnevnom listu *Novo vreme*.²⁶ Apel je pozivao narod da ne učestvuje u oružanim akcijama i sabotажama protiv okupatora jer se time ugrožavaju životi i imovina stanovništva. Tekst ovog dokumenta sadrži snažnu antikomunističku notu i poziva stanovništvo da pruži pomoć u gušenju ustanka. Među brojnim potpisnicima *Apela srpskom narodu* našao se i prof. dr Miloš Trivunac.²⁷ *Apel srpskom narodu* i nemogućnost Saveta komesara (prve kolaboracionističke uprave u Srbiji, uglavnom tehničke prirode) da suzbije širenje ostanka dovele su do formiranja tzv. „Vlade narodnog spasa” na čelu sa generalom Milanom Nedićem.²⁸ Pod još uvek nedovoljno razjašnjenim okolnostima dr Miloš Trivunac bio je postavljan za ministra prosvete i vera u toj vladi.²⁹

Na tom mestu dr Miloš Trivunac zadržao se tek nešto duže od mesec dana. Iz do sada malo istraživanih izvora jasno se uočava katastrofalno stanje u kome je Trivunac zatekao

²⁵ Koristeći se vanrednim okolnostima u zemlji, grupa političkih marginalaca, avanturista i desperadosa, na čelu sa Vladimirom Velmar-Jankovićem, Veliborom Jonićem i Svetislavom Stefanovićem pokušala je da srpskom narodu nametne novu kulturnu politiku koja se zasnivala na radikalnom odbacivanju svih državnih i kulturnih tekovina Kraljevine Jugoslavije i forsiranju mitologizovanih predstava srpske srednjevekovne države, srpskog seljaštva i pervertiranju osnovnih nacionalnih vrednosti i tradicija. Više o tome u: Bojan ĐORĐEVIĆ, *Srpska kultura pod okupacijom*, Beograd 2008.; S. KERKEZ, *Društvo Srbije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, i A. STOJANOVIĆ, *Srpski civilni/kulturni plan Vlade Milana Nedića*.

²⁶ „Apel srpskom narodu”, *Novo vreme*, br. 86, 13. 8. 1941., 1.-2. Iza teksta *Apela* stajala je sprega istaknutih kolaboracionista predvođenih komesarom ministarstva prosvete Veliborom Jonićem i njegovim pomoćnikom Vladimirom Velmar-Jankovićem i okupatora. Tekst je nuden na uvid brojnim istaknutim građanima i pre objavljivanja; na njih je potom vršen snažan pritisak da *Apel* potpišu i pruže javnu podršku kolaboracionističkoj upravi. (Branislav BOŽOVIĆ, *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Beograd 1998., 313.-315.)

²⁷ Među potpisnicima *Apela srpskom narodu* našao se veliki broj srpskih intelektualaca i drugih uglednih građana: dr Aleksandar Belić, predsednik SKA; nekoliko aktivnih profesora Univerziteta, veliki broj bivših ministara, senatora i narodnih poslanika kao i nekoliko istaknutih episkopa SPC. Prof. dr Branko Petranović podelio je potpisnike *Apela* u tri grupe: notorni saradnici okupatora (poput Jonića, Tase Dinića, Milana Aćimovića), poznati predratni promenački političari (Cincar-Marković) i ugledni naučni i javni radnici. (Branko PETRANOVIĆ, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992., 218.)

²⁸ Nedić, za razliku od većine svojih kolega visokih oficira, nakon Aprilskog rata nije odveden u zarobljeništvo, već je stavljen u kućni pritvor, što ostavlja otvorenu mogućnost da su Nemci želeli da ga upotrebe u nekom svojstvu i pre avgusta 1941. godine. Samom činu formiranja vlade prethodio je niz sastanaka Aćimovića i Nedića sa predstavnicima srpske elite. Tim sastancima je, u svojstvu pratnje predsednika SKA Aleksandra Belića, prisustvovao i Trivunac.

²⁹ Do danas nije utvrđeno kako je Miloš Trivunac, i pored jasno iskazanog i u praksi potvrđenog anti-nacističkog držanja u međuratnom periodu, odabran da bude ministar prosvete i vera, pogotovo u svetlu postojanja ličnosti (Jonić i Velmar-Janković) koje su bile ideološki bliske okupatoru i spremne da se potpuno stave u službu njegovih interesa. Velibor Jonić priznao je na saslušanju nakon oslobođenja da je samoinicijativno stupio u kontakt sa okupatorom i predstavio se kao prijatelj Nemačke. (Vojni arhiv/VA/, fond: Četnička arhiva/Ča/, k.269, f.3, 17) Moguće je da su Trivunca preporučili njegov izuzetni akademski ugled i lična poznanstva sa nekolicinom činovnika okupacionog sistema, aktivnih pre rata u jugoslovensko-nemačkoj kulturnoj razmeni (pre svega sa dr Alojzom Šmausom i dr Valterom Kunceom, lektorima Filozofskog fakulteta u Beogradu), ali za to ne postoje čvrsti materijalni dokazi.

ministarstvo i obrazovni sistem u Srbiji.³⁰ Njegov prvi zadatak bio je da omogući što normalniji početak nove školske godine, što u uslovima loše školske infrastrukture, konfiskovanih ili uništenih školskih zgrada, nedostatka profesorskog kadra i problema uključivanja velikog broja dece-izbeglica u školski sistem nije bilo ni malo lako za ostvariti. Razlog njegovog brzog odlaska sa mesta ministra, međutim, nije bio vezan za obnavljanje prosvetnog sistema Srbije, već za Trivunčevo protivljenje ideološkim instrumentalizacijama školskog sistema koji je okupator sa delom ekstremnih kolaboracionista zagovarao. Naime, okupator je od Trivunca zahtevao da revnosno progoni „nacionalno nepouzdanе” nastavnike i učenike kao i da podrži neke od političko-društvenih projekata koje su već formulisali njegov pomoćnik Vladimir Velmar-Janković i Velibor Jonić (poslednji komesar ministarstva i ličnost koja će naslediti Trivunca na mestu ministra). Zbog protivljenja da se ideološki aktivno angažuje u korist okupatora i domaćih izdajnika Miloš Trivunac je u nizu obaveštajnih dostava beogradskom odeljenju Gestapoa označen kao „star”, „trom”, „istrošen” i „nedovoljno aktivan”, a Velibor Jonić je preporučivan za njegovog naslednika.³¹ To je u velikoj meri i doprinelo prvoj personalnoj promeni u vladi Milana Nedića: 7. oktobra 1941. godine umesto prof. dr Miloša Trivunca za ministra prosvete i vera postavljen je Velibor Jonić.

Jedan od prvih Trivunčevih poteza po odlasku iz vlade bio je osnivanje Zadužbine Miloša Trivunca i njegove majke Mileve, čiji je osnovni cilj bio finansijsko pomaganje izdavanja popularnih knjižica za narodno prosvetovanje i novčano nagrađivanje srpskih prosvetnih radnika koji se najviše istaknu u opismenjavanju naroda.³² Zadužbini je Trivunac dodelio prihode od prodaje svih svojih udžbenika.³³ Ministarstvo prosvete i vera nije želelo da se odrekne stručnih usluga profesora Trivunca, pa je on bio izabran u novi saziv Glavnog prosvetnog saveta, delegiran u komisiju koja je trebalo da rukovodi izradom kratkog rečnika srpskog književnog jezika, a bio je postavljen i u nekoliko odbora angažovanih na izradi individualnih projekata u okviru Srpskog civilnog/kulturnog plana.³⁴ Čini se, međutim, da je on pokušavao i u velikoj meri uspevao da izbegne aktivnije učešće u daljoj saradnji na projektima čiji je pokrovitelj bilo Ministarstvo prosvete i vera, verovatno svestan ideološke ostrašćenosti u vrhu ministarstva i duboke kolaboracije u koju su ministar i njegovi pomoć-

³⁰ O funkcionisanju Ministarstva prosvete i vera za vreme okupacije i teškoćama vezanim za rad ove ustanove videti: Ljubinka ŠKODRIĆ, *Ministarstvo prosvete i vera u Srbiji 1941–1944: sudbina institucije pod okupacijom*, Beograd 2009.

³¹ Istorijski arhiv Beograda /IaB/, fond: BdS, J-87.

³² Nekoliko najznačajnijih dokumenata vezanih za osnivanje zadužbine kao i njen satut sačuvani su i čuvaju se u Arhivu Srbije u Beogradu (AS, fond: Zadužbine, Z-383). Među njima je i pismo Trivunca novom ministru Joniću, napisano 20. oktobra 1941. godine, u kome se zvanično traži dozvola za osnivanje zadužbine i daje izvod iz njenog statuta (pismo je integralno objavljeno u: A. STOJANOVIĆ, „Dr Miloš Trivunac – zaboravljeni velikan srpske nauke”, 99–100.). Zvaničnim aktom od 24. novembra 1941. godine ministar Jonić odobrio je osnivanje zadužbine i potvrdio njen statut.

³³ U već pominjanom Trivunčevom pismu upućenom ministru Joniću navodi se da je Trivunac u tom trenutku imao osam udžbenika iz nemačkog i šest iz francuskog jezika.

³⁴ U okviru rada na Srpskom civilnom/kulturnom planu Trivunac je bio određen za članove tri odbora: Odbora za rečnik savremenog srpskog jezika u širem i užem (popularnom) izdanju (VA, fond: Nedićeva arhiva/Nda/, 35-4/3-6), Odbora za dijalektološki srpski rečnik (VA, Nda, 35-58/3-2) i Odbora za ispitivanje srpskog jezika i njegove istorije (VA, Nda, 35-59/3-2). Međutim, ovi odbori po svoj prilici nikada nisu ni počeli sa radom, jer osim odluke o njihovom sastavu nema druge dokumentacije vezane za ove projekte. O Trivunčevom otporu samoj ideji Srpskog civilnog/kulturnog plana: A. STOJANOVIĆ, *Srpski civilni/kulturni plan Vlade Milana Nedića*, 105.–110.

nici zagazili.³⁵ U javnosti se za vreme okupacije oglašio još samo jednom, u anti-komunističkom tekstu *Sudbonosni čas*, objavljenom u beogradskom *Novom vremenu*.³⁶ U ovom novinskom članku Trivunac poziva stanovništvo na pokornost okupatoru i ističe prijateljstvo između srpskog i nemačkog naroda u 19. veku, dok istovremeno optužuje Sovjetski Savez i Veliku Britaniju da su gurnuli Jugoslaviju u rat i doveli Srbe na ivicu biološkog uništenja. Sa posebno puno gorčine Trivunac je napao Sovjetski Savez, ističući da je u „tobožnoj Rusiji” prvi čovek Gruzin, a prva žena Jevrejka.³⁷ Prema svim raspoloživim podacima Miloš Trivunac se nakon ovog članka držao pasivno do kraja okupacije, a oslobođenje je dočekao u Beogradu u kome je i uhapšen novembra 1944. godine. Presudom Vojnog suda Komande grada Beograda osuđen je na smrt streljanjem, trajan gubitak građanske časti i konfiskaciju celokupne imovine.³⁸

Vreme hapšenja Miloša Trivunca, njegovo zadržavanje u pritvoru u trajanju od preko mesec dana, i na kraju pogubljenje koje se odigralo tajno, najverovatnije u noći 30/31. decembra 1944. godine ukazuju na elemente ideološkog progona i osvete.³⁹ Do ovakvog zaključka dolazi se komparativnom analizom nekolicine drugih slučajeva gonjenja zbog kolaboracije u Jugoslaviji.⁴⁰ Trivunac je po svoj prilici pripadao delu srpske građanske elite koja je doživela teške udarce od oslobodilaca tokom prvih meseci po oslobođenju.⁴¹ Kada se revolucionarni zanos stišao, već na proleće 1945. godine, ljudi su i za mnogo veću kri-

³⁵ Na ovakav zaključak navode činjenice da se na projektima u okviru Srpskog civilnog/kulturnog plana za koje je Trivunac bio zadužen nije odmaklo dalje od formiranja inicijalnih odbora, kao da ni izrada pomenutog rečnika srpskog književnog jezika (kojom je trebalo da rukovode Trivunac i prof. dr Henrik Barić) nije odmakla daleko. (B. DORĐEVIĆ, *Srpska kultura pod okupacijom*, 179.-180.) Postoje snažne indicije da su visoki činovnici ministarstva dr Vladimir Vujić i Vladimir Velmar-Janković bili denuncijanti i saradnici Gestapoa, što je i materijalno dokazano u slučaju dr Branimira Maleša, načelnika Ministarstva prosvete i vera.

³⁶ Miloš TRIVUNAC, „Sudbonosni čas”, *Novo vreme* (Beograd), 12. 3. 1942., 3.

³⁷ Ovaj deo teksta sadrži i jedan rasistički osvrt: za Staljina se ističe da je „Đurdijanac, dakle nearijevac”, a zamera mu se i što je „pored tolikih Ruskinja oženio Jevrejku”. Negativan stav prema Sovjetskom Savezu ima korene u negativnom odnosu prema Puču od 27. marta 1941. godine, za koji je Trivunac smatrao da ga je izvela „šaka komunista i neodgovornih zaverenika”.

³⁸ Rešenje o konfiskaciji imovine dr Miloša Trivunca čuva se u Istorijskom arhivu Beograda (IaB, fond: Skupština grada Beograda, Konfiskacije imovine domaćih izdajnika, presuda Vojnog suda od 28.12.1944).

³⁹ Na ovo ukazuje i svedočenje Miljana Mojaševića, prema kojem čak ni predsednik SKA (a potom i SANU) dr Aleksandar Belić nije uspeo da od novih vlasti dobije informacije o sudbini Trivunca, svog prijatelja i dugogodišnjeg saradnika, niti da interveniše u njegovu korist. (M. MOJAŠEVIĆ, „Sećanja i svedočenja: Miloš Trivunac (1876–1944)”, 115.-126.)

⁴⁰ Ilustrativne primere prakse ideoloških pogubljenja čine smrti dr Petra Zeca, predratnog senatora i sekretara Srpskog crvenog krsta, i dr Branka Popovića, profesora Univerziteta i dekana Tehničkog fakulteta. Zec se istakao zbrinjavanjem velikog broja izbeglica iz NDH, a njegov nadređeni u Komesarijatu za izbeglice Toma Maksimović, koji je uhapšen kasnije, osuđen je na 10 godina zatvora. Profesor Popović je pogubljen iako je tokom okupacije bio hapšen i odvođen u logor na Banjici, nije potpisao *Apel srpskom narodu*, a sinovi su mu bili simpatizeri i pomagači partizanskog pokreta. U njegov stan i atelje se odmah po pogubljenju uselio režimski umetnik Đorđe Andrejević Kun. Zabeleženo je da su nakon oslobođenja vojne vlasti maltretirale i junake Prvog svetskog rata vojvodu Petra Bojovića i majora Dragutina Gavrilovića, komandanta odbrane Beograda 1915. godine i ratnog zarobljenika Osovine u Drugom svetskom ratu. Više o odnosu novih vlasti sa srpskim građanstvom u: Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006. i Nataša MILIČEVIĆ, *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944–1950*, Beograd 2009.

⁴¹ U srpskoj istoriografiji već je uočeno da je operacije za oslobođenje Beograda pratila pojačana aktivnost OZNe, što je krajem novembra i tokom decembra rezultovalo talasom revolucionarnog nasilja nad građanskom elitom koja je označena kao klasni neprijatelj. Na taj način su, pored pravih kolaboracionista, ratnih profitera i zločinaca, stradali i mnogi ljudi čija krivica (ukoliko je uopšte i postojala) sasvim izvesno nije zavređivala smrtne presude. Više o tome: Srđan CVETKOVIĆ, „Ko su 104 (105) streljanih? Prilog istraživanja ‘divljev čišćenja’ u Beogradu 1944.” *Istorija XX veka*, 24/2006., br. 1, 81.-102. i Milan TREŠNJIĆ, *Vreme razlaza*, Beograd 1988.

vicu od Trivunčeve bili osuđivani na zatvorske kazne, a potom i često amnestirani.⁴² Na taj način, i njegov kraj je u velikoj meri paradigmatičan, jer je, baš kao i veliki deo srpske građanske elite, i Miloš Trivunac stradao u sudaru tri velike ideologije 20. veka: nacionalizma, komunizma i nacizma.

Zaključak

Život i sudbina akademika Miloša Trivunca u velikoj su meri paradigmatični za istoriju cele jedne generacije srpskog građanstva i njegove intelektualne elite. Kao i brojni drugi srpski intelektualci rođeni u drugoj polovini 19. veka, Trivunac je pomoću državne stipendije stekao zavidno obrazovanje u inostranstvu, i za kratko vreme postao jedan od vodećih jugoslovenskih lingvista. Njegovo učešće u Prvom svetskom ratu bilo je usmereno na okupljanje jugoslovenske emigracije u SAD i obaveštavanje svetske javnosti o pravoj prirodi rata na Balkanu, u čemu je imao značajnih uspeha. Još uspešnija bila je njegova akademska karijera u međuratnom periodu, tokom koje je dugi niz godina bio profesor Univerziteta u Beogradu, dekan Filozofskog fakulteta u dva navrata i istaknuti član SKA. Konzervativna načela koje je Trivunac za života usvojio definisala su njegov odnos prema rastućem problemu političke instrumentalizacije studentske omladine. U atmosferi sve većih političkih tenzija druge polovine tridesetih godina on se istakao svojim zalaganjem za strožiji odnos prema studentima, pogotovo komunistima. Sa istim žarom suzbijao je i pokušaje nacističke Nemačke da preuzme kontrolu nad jugoslovensko-nemačkim društvima za kulturnu i naučnu saradnju i pretvori ih u oruđe svoje propagande, što je izazvalo pozornost i u nacističkom ministarstvu spoljnih poslova. Tokom Drugog svetskog rata suprotstavljao se ideološki motivisanoj reformi Univerziteta u Beogradu, koja je od autonomnog trebalo da stvori kontrolisani univerzitet. Pod još uvek nedovoljno razjašnjenim okolnostima postao je prvi ministar prosvete u vladi Milana Nedića, ali se u njoj zadržao tek mesec i po dana. Smenjen je jer je uporno odbijao da se ideološki angažuje u korist okupatora. Ipak, zadržao je netrpeljivost prema komunizmu, što je bilo evidentno iz novinskog članka *Sudbonosni čas*. Kraj rata dočekao je u Beogradu, gde je uhapšen i pogubljen u okviru prvog talasa revolucionarnog nasilja nad delovima srpskog građanstva. Njegov lik i delo ubrzo su pali u kolektivni zaborav te su i danas retki oni koji znaju nešto više o dr Milošu Trivucu, utemeljivaču srpske germanistike. Sigurno je da njegova krivica nije zavređivala smrtnu kaznu, a ostaje nada da će nova istraživanja i potencijalni novi izvori o Trivuncu omogućiti bolje razumevanje nedovoljno rasvetljenih delova njegovog života i rada.

⁴² Tako je došlo do paradoksa da istaknuti kolaboracionisti poput Dragog Stojadinovića, direktora kolaboracionističkog lista *Novo vreme*, budu osuđeni na zatvorske kazne i kasnije pušteni na slobodu. Sudbina Miloša Trivunca deluje još frapantnije kada se uporedi sa osudama univerzitetskih profesora iz drugih krajeva Jugoslavije. (Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, „Sud časti Sveučilišta u Zagrebu kao element politike vlasti prema intelektualcima nakon 1945. godine“, *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, (ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 151.-162.)

A SCHOLAR AND POLITICS: ACADEMICIAN MILOŠ TRIVUNAC (1876–1944) BETWEEN NATIONALISM, NAZISM AND COMMUNISM

Milos Trivunac was born in Subotinac, a small village in the municipality of Aleksinac. He received his primary and secondary education in Aleksinac and Niš, while he took his University studies in Belgrade, Leipzig and Munich. He completed his PhD. dissertation in Munich, and returned to Serbia to work in a secondary school. From 1904 to 1944 Trivunac worked at the Department of German Language and Literature of the University of Belgrade, participating in its formation during his teaching years. During the Great War Trivunac was mobilized to work in military censorship, but was later sent to USA, to conduct national propaganda among Serbian immigrants. In the inter-war period Trivunac was one of the most respected Serbian professors and intellectuals, a member of both the Serbian Royal Academy of Science and the German Academy of Science. He was involved in the work of many University societies. In that period, Trivunac was part of a small group of professors who were fighting against the communist agenda among students. His conservative behavior and attitudes were well-known among the students and intellectuals of Belgrade. In 1939, Trivunac co-founded the Serbian Cultural Club (SKK), along with Slobodan Jovanović, Slobodan Drašković, Vladimir Ćorović and others, but he took no part in the Club's political and public activity. During the Nazi occupation in World War II, Trivunac served as the Minister of Education and Religious Affairs in General Nedić's government for a short period of time, but he was soon replaced by Velibor Jonić, a man more eager to transform Serbian education system in accordance the goals and the requests of the nazis. After his withdrawal from government, Trivunac published an article entitled *Sudbonosni čas*, in which he criticized communism, the Soviet Union and the wartime politics of the UK, asking the Serbian people not to fight the occupation forces and to work toward regaining German friendship. After that, and until the liberation of Serbia, he remained passive. Trivunac was arrested in November 1944, and later executed (probably in the night between the 30th and the 31st December of 1944). He was tried in front of a court martial and found guilty of treason. In light of all known historical sources considering his case, this paper concludes that Milos Trivunac was charged and executed for ideological and political reasons.

Keywords: Miloš Trivunac, German studies, University of Belgrade, Serbia, occupation, collaboration

Literatura

- Branislav BOŽOVIĆ, *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Beograd 1998.
- Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006.
- Srđan CVETKOVIĆ, „Ko su 104 (105) streljanih? Prilog istraživanja ‘divljeg čišćenja’ u Beogradu 1944.”, *Istorija XX veka*, 24/2006., br. 1, 81.-102.
- Milica DAMJANOVIĆ, *Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta*, knj. 1, Beograd 1966.
- Milica DAMJANOVIĆ, *Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta*, knj. 2, Beograd 1974.
- Bojan ĐORĐEVIĆ, *Srpska kultura pod okupacijom*, Beograd 2008.
- Ranka GAŠIĆ, *Beograd u hodu ka Evropi*, Beograd 2005.
- Ranka GAŠIĆ, „Jugoslovensko-nemačko društvo u Beogradu 1931–1941”, *Istorija 20. veka*, 16/1998., br. 1, 99.-107.

- Ranka GAŠIĆ, „Nemački kulturni uticaj u Beogradu tridesetih godina 20. veka“, *Istorija 20. veka*, 21/2003., br. 1, 31.-46.
- Ideje i pokreti na Beogradskom Univerzitetu od osnivanja do danas. Saopštenja i prilozi sa simpozijuma održanog u Beogradu 15 – 17 novembra 1988. godine*, Beograd 1989.
- Stevan JOSIFOVIĆ, „Naučni rad d-ra Miloša Trivunca“, *Letopis Matice Srpske*, knj. 351, sv. 5-6, Novi Sad 1939.
- Slobodan KERKEZ, *Društvo Srbije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Niš 2004.
- Slobodan KERKEZ, *Obrazovno-kulturne prilike u Nedićevoj Srbiji*, Niš 2008.
- Boro MAJDANAC, „Univerzitetsko veće 1921–1941“, *Univerzitet u Beogradu 1838–1988. Zbornik radova*, Beograd 1988., 97.-125.
- Miljan MOJAŠEVIĆ, „Sećanja i svedočenja: Miloš Trivunac (1876–1944)“, *Prilozi za jezik, književnost, istoriju i folklor*, 63-64/1997.–1998., 115.-126.
- Nataša MILIĆEVIĆ, *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944–1950*, Beograd 2009.
- Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, „Sud časti Sveučilišta u Zagrebu kao element politike vlasti prema intelektualcima nakon 1945. godine“, *Desničini susreti 2009. Zbornik radova*, (ur. Drago Rokсандić, Magdalena Najbar-Agičić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 151.-162.
- Branko PETRANOVIĆ, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992.
- Aleksandar STOJANOVIĆ, *Srpski civilni/kulturni plan Vlade Milana Nedića*, Beograd 2012., 105.-110.
- Aleksandar STOJANOVIĆ, „Dr Miloš Trivunac: prilozi za biografiju istaknutog intelektualca i nacionalnog radnika“, *Zbornik radova Kapija Pomoravlja*, Kruševac 2011., 245.-256.
- Aleksandar STOJANOVIĆ, „Dr Miloš Trivunac – zaboravljeni velikan srpske nauke“, *Karadžić*, 3/2011., br. 3, 81.-104.
- Ljubinka ŠKODRIĆ, *Ministarstvo prosvete i vera u Srbiji 1941–1944: sudbina institucije pod okupacijom*, Beograd 2009.
- Ljubinka TRGOVČEVIĆ, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1986.
- Ljubinka TRGOVČEVIĆ, *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd 2003.
- Milan TREŠNJIĆ, *Vreme razlaza*, Beograd 1988.
- Univerzitet u Beogradu 1838–1988. Zbornik radova*, Beograd 1988.